

Lesbeschrijving *Doel*

- ❖ De leerlingen kunnen verklaren waarom Frederik Hendrik 'Stedendwinger' genoemd wordt;
- ❖ De leerlingen weten de belangrijkste gebeurtenissen uit de periode dat Frederik Hendrik stadhouder is;
- ❖ De leerlingen kunnen verwoorden, waarom er op de gedenkpenning, die ter gelegenheid van de vrede van Munster geslagen werd, staat: 'God heeft ons deze rust bezorgd.';
- ❖ De leerlingen weten de belangrijkste gebeurtenissen uit de periode dat Willem II stadhouder is.

Aantal lessen 5

Lesonderdelen *Vertelling*

1. Het beleg van 's-Hertogenbosch
2. Piet Hein en de Zilvervloot

Leestekst

De mislukte aanslag

Leerlingenboek

Stadhouder Frederik Hendrik

De strijd ter zee

De vrede van Münster

Stadhouder Willem II

Verwerking**Repetitie****Vertelling 1** HET BELEG VAN 'S-HERTOGENBOSCH

Helemaal alleen loopt de jonge man over de hei bij Vught. Hij loopt rechtop, fier als een officier. Zijn blik gaat speurend rond. 'Hallo! Hallo! Pieter Janssen!' Verrast blijft hij staan. Een bekende stem waaiert hem tegemoet. 'Vind ik jou hier voor de poorten van 's-Hertogenbosch?' Uit een zijpad komt Theodorus Niels in zijn hoge waterlaarzen stappen. Van boven tot onder is de ingenieur in Staatse dienst met slijk en modder bespat. 'Kom je ons helpen om de Spanjool uit zijn moerassige nest te verdrijven?' vraagt Niels. 'Zeker', antwoordt Pieter kordaat, 'dat is de bedoeling.' 'Dan ben je van welkom, vriend. Vele handen maken licht werk.' Hartelijk schudden de twee oude bekenden de hand en zoeken een plekje op de hei waar ze samen hun ervaringen kunnen uitwisselen. In de verte klinkt het zware geroffel van een trom. Even kijken de twee oude vrienden naar de troep musketiers die op de hei aan het oefenen zijn. Hun degens fonkelen in de zon. Het zware musket rust op hun schouders. De zware commandostem van de sergeant schalt over de hei. 'In de linkerhand de musket!' Als één man neemt de compagnie het zware musket in de linkerhand. 'Open de pan en doe het kruit erin!' De daverende commando's worden direct uitgevoerd. 'Vuur!' De voorste rij opent het vuur en zwenken meteen opzij om plaats te maken

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

voor de volgende rij. Vol bewondering kijken Niels en Pieter naar de oefenende musketiers. Even later marcheert de troep precies in de pas, al zingend verder. Hun gezang schalt over de hei.

*Slaet op den trommele van dirredomdeine,
slaet op den trommele van dirredomdoes,
slaet op den trommele van dirredomdeine,
Vive le Geus is nu de loes.*

Samen neuriën Pieter en Niels het welbekende geuzenlied mee. Plotseling stopt Niels met neuriën en stoot Pieter aan. 'Kijk Pieter, daar loopt Zijne Excellentie Frederik Hendrik met de heer Leeghwater. Heb jij de Prins al eens gezien?' 'Nog nooit.' 'Kijk, hij loopt rechts. Daar in dat lichte harnas en de oranjesjerp over zijn borst.' Pieter tuurt naar de grote veldheer, die elke stad tot gehoorzaamheid kan dwingen. De Prins draagt een grote hoed met gekleurde pluimen. 'Hij ziet er minder streng uit dan zijn broer, wijlen Prins Maurits, of niet Niels?' Maar voordat Niels kan antwoorden zien de twee mannen dat het gezelschap regelrecht op hen afkomt. Ze springen overeind. De Prins is in een druk gesprek verwickeld met de beroemde waterbouwkundige Leeghwater. Achter hen loopt de geheimschrijver van de Prins, Constantijn Huygens. Eerbiedig groeten Niels en Pieter de heren. De Prins blijft staan en kijkt de nieuwe vrijwilliger onderzoekend aan. 'Niels', vraagt de Prins, wie is deze man?' 'Pieter Janssen uit Vlissingen, Hoogheid.' 'Wat zoekt u in dit legerkamp, Janssen?' vraagt de Prins op strenge toon. 'Ik kom mij als vrijwilliger aanmelden bij uw leger, Excellentie.' 'Bent u alleen?' 'Nee, Excellentie', antwoordt Pieter, 'wij tellen samen ruim honderd mannen.' De ogen van Frederik Hendrik lichten op bij het grote aantal. 'Meldt u morgenochtend op Heymshuizen, mijn hoofdkwartier.' Met een korte knik neemt de Prins afscheid en loopt al wijzend met zijn commandostaf met Leeghwater verder.

'Zullen we bovenop die schans kijken? Dan kan ik laten zien wat Leeghwater heeft bedacht.' Niels wijst op de dichtstbijzijnde schans en even later klauteren de twee mannen de schans op. Tussen een opening van de beschermende rieten korven kijken de mannen uit over het moeras rond de stad 's-Hertogenbosch. 'Kijk', wijst Niels, 'Dat is de Dommel. Leeghwater heeft het riviertje af laten dammen. Honderden boeren hebben een dijk gemaakt. Nu krijgt het water dat de stad beschermt geen aanvoer meer.' 'Maar ik zie nog overal water rond de stad', zegt Pieter. 'Ja', antwoordt Niels, 'maar daar heeft Leeghwater ook nog een plan voor. Met paardenmolens gaan we het ondergelopen gebied rond de stad droog leggen.' 'Hoe krijgt die Leeghwater het bedacht, zeg!' zegt Pieter vol bewondering. 'Alles wat met water te maken heeft, daar weet hij wel een oplossing voor', antwoordt Niels. 'Heb je wel eens gehoord dat hij minuten lang onder water kan blijven?' vraagt Niels. Zonder op antwoord te wachten begint hij te vertellen. 'Prins Maurits leefde nog en had gehoord dat er in De Rijk een man was die minuten lang onder water kon blijven. Samen met Frederik Hendrik, graaf Willem Lodewijk en Ernst Casimir en nog veel meer belangrijke heren zijn ze naar De Rijk gegaan om dat kunstje met eigen ogen te zien. Aan de oever stond Leeghwater. Onder de verbaasde ogen van de heren, sprong hij pardoos het water in met de woorden: 'Adieu, mijn heren!' Hij bleef net zolang onder water, totdat de heren het genoeg vonden.' 'Hoe kon hij dat dan doen?' vraagt Pieter. Niels begint te lachen. 'Tjah, dat zegt hij natuurlijk niet!' Even turen de twee mannen zwijgend over het moerassige niemandsland voor de stad. Sterke schansen en wallen liggen als een verdedigingskoord om 's-Hertogenbosch. In de verte klinkt een onderaards gerommel. 'Daar, Niels!' wijst Pieter. In de richting die Pieter wijst spuit de grond omhoog. Doffe knallen klinken en een deel van één van de aarden verdedi-

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

gingswallen zakt ineen. Lachend kijkt Niels Pieter aan. 'Er gebeurt niet alleen bovengronds van alles, maar ondergronds ook!' Vragend kijkt Pieter zijn vriend aan. 'Wat bedoel je?' 'Dit is het werk van de legermollen', verduidelijkt Niels. 'Onder de grond worden lange gangen gegraven tot precies onder de verdedigingswerken. Dan buskruit op de juiste plek... en de rest zag je net.' Pieter knikt begrijpend. Even later lopen de mannen naar hun eigen legeronderdeel terug.

In het legerkamp heerst een ogenschijnlijke rust. De paarden in de rosmolens van Leeghwater maken hun rondjes om het water rondom 's-Hertogenbosch weg te malen. Boodschappers rijden af en aan in de richting van Heymshuizen, waar het hoofdkwartier is gelegd. Voor het hoge boograam staart de prins ongerust naar buiten. 'Christus is onze enige Toevlucht' zegt hij nadenkend, 'in nood en dood'. Dan wandelt hij naar buiten. Hij wil alleen zijn, alleen om zijn nood aan God te klagen. In het leger is een besmettelijke ziekte uitgebroken en Utrecht wordt belegerd door het Spaanse leger. Veel mensen smeken de prins om het beleg van de stad op te breken en Holland te hulp komen. 'Nee, liever sterf ik dan dit beleg op te breken. De eer van de Nederlandse Staat is ermee gemoeid!' zucht hij.

Onder de hoge iepen wandelt de prins alleen. Hij bidt: 'Heere, U bent ons een Toevlucht geweest van geslacht tot geslacht. Laat Uw werk aan Uw knechten gezien worden, en Uw heerlijkheid over hun kinderen.' Even later komt de prins in zijn hoofdkwartier terug.

Buiten klinken paardenhoeven. Het geluid van rennende voetstappen klinkt hol in de gang naar de werkkamer van de prins. De deur wordt opengegooid en verbaasd kijken de heren rond de grote tafel naar wachtmeester Pieter Janssen. Achter hem staat een bezwete bode. De geheimschrijver van de prins, Constantijn Huygens, stapt opzij om plaats voor de bode te maken. 'Hoogheid!, hoogheid..', hijgt Peter de bode, 'Wezel is veroverd!' Even is het stil. 'Wat zeg je daar?' vraagt de prins. 'Hoogheid, vanmorgen vroeg is de voorraadstad Wezel binnen één uur in Staatse handen gevallen.' In een paar zinnen vertelt de bode hoe het plan om de stad te veroveren bijna mislukte.

'We waren in de poort om de ijzeren kettingen van de valbrug los te krijgen.' Door het geluid werd de Spaanse verdediging gewekt. Ze richten een kanon op ons en schoten. Niemand raakte gewond, maar de kanonskogel trof precies de ketting die we niet los kregen. Achter ons ratelde de brug naar beneden en ons leger kon vliegensvlug de stad innemen.'

De prins kan het haast niet geloven. Pieter Janssen luistert vol verwondering naar de uitgeputte bode. 'O, mijn zoon, is het zo gebeurd?' vraagt de prins. 'Is het zo? Zo is het alleen een werk van God en niet van mensen!'

Even later klinkt er gejuich in het legerkamp. Het goede nieuws dat Wezel is gevallen gaat als een lopend vuurtje rond.

Dinsdagochtend 11 september. Hopman Goudwel staat met zijn vendel piekeniers klaar. De prins met zijn gevolg nadert te paard. 'Voorwaarts mannen!' beveelt de hopman. De piekeniers en de prinsengarde marcheren in de richting van het laatste bolwerk voor de stad. In zijn hoge laarzen loopt ingenieur Niels op het commandogezelschap af. 'Hoe lang nog, Niels?' vraagt de prins. 'Tien minuten, Doorluchtigheid', antwoordt Niels. De prins haalt zijn uurwerk tevoorschijn en kijkt erop. De schimmel van de prins schraapt ongeduldig met zijn voorpoot over de grond. 'Sta!' beveelt de prins kort. Weer kijkt hij op zijn uurwerk. 'Nog één minuut.' Iedereen kijkt naar het bolwerk dat de toegang tot de stadpoort verspert. Luid tjlpend scheert een groep

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

mussen over het bolwerk heen. In de stad wappert trots de Spaanse vlag aan de Sint-Janstoren. Ineens... een enorme vuurzuil. Het machtige bolwerk barst uit elkaar. Een hoge, ondoordringbare wolk van stof en rook, puin en steen, wervelt de lucht in. Een enorme slag laat de grond dreunen. Geestdriftig kijkt de prins opzij. Zijn neef Ernst Casimir straalt. 'Onze dappere legermollen hebben dapper werk verricht! En... Niels is een man van zijn woord. Meteen geeft de Stedendwinger zijn paard de sporen om in de buurt van de Poort te komen. 'Velt de piek!' beveelt hopman Goudwel. 'Voorwaarts!' met zijn gevelde degen stormt de hopman naast zijn mannen de gapende bres in.

Enkele uren later verschijnt een tamboer uit de stad. Al trommelend komt hij op de Staatse legerleiding af. 'Gouverneur Grobbendonck van 's-Hertogenbosch vraagt om een wapenstilstand.' 'Dat is goed', antwoordt de prins, 'met mijn wil zal er geen druppel bloed meer vloeien.'

Zes dagen later verlaat het Spaanse leger de stad en trekt prins Frederik Hendrik met slaande trom en onder wapperende vlaggen de stad in. Van een afstand zien Theodorus Niels en Pieter Janssen hun heer in triomf de stad intrekken. Blij kijken Pieter en Niels elkaar aan. 'Niels', zegt Pieter, 'weet jij wat de prins zei toen Peter de bode uit Wezel kwam?' 'Nee.' 'Het is een werk van God alleen en niet van mensen!'

Bron

L. Penning, *De vaandrig van den Stedendwinger*. Nijkerk, z.j.

Gespreksvragen

1. Waar staat in de Bijbel: Gij zijt ons geweest een Toevlucht van geslacht tot geslacht?
  - *Psalm 90.*
2. Ken je nog meer plaatsen in de Bijbel waar de HEERE een Toevlucht wordt genoemd?
  - *Psalm 59 : 17, Psalm 61 : 4, Psalm 71 : 7, Psalm 94 : 22, Jesaja 25 : 4.*
3. Wat zou Frederik Hendrik hiermee bedoeld hebben?
'Het is een werk van God alleen en niet van mensen.' Kun je uitleggen wat in deze geschiedenis het 'werk van God' is?
4. Leegwater kon heel lang onder water blijven. Heb jij een idee hoe hij dat voor elkaar kreeg?
  - *In een soort duikersklok. De duikersklok was een soort omgekeerde tobbe met verzwaarde randen. Samen met twee dorpsgenoten liet Leegwater zien dat ze ruim een uur onder water konden blijven.*

Tip: Zing samen het 'Geuzenlied'.

https://www.dbnl.org/tekst/duys001oude02_01/duys001oude02_01_0184.php

Vertelling 2 PIET HEIN EN DE ZILVERVLOOT

'Officier van wacht, we missen een scheepsjongen!' Krijn Wessels kijkt de hoogbootsman van de Oranjeboom aan. 'Welke jongen?' vraagt hij onverschillig. 'Harm', antwoordt bootsman Derk. 'Harm? De kleine jager?' Het flitst door het hoofd van Krijn dat hij de jongen na de jacht niet meer heeft gezien. 'Heb jij hem vanavond aan boord gezien, bootsman?' Derk haalt zijn schouders op. Hij kan toch niet op al die

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

kleine jongens letten. 'Hij zal wel ergens in het ruim zitten', meent de bootsman. 'Nee, nee', zegt Krijn van streek, 'de jongen is vast nog aan wal. En morgenochtend varen we weg!' De bootsman kijkt zijn stuurman, die vanavond officier van wacht is, vreemd aan. Wat maakt Krijn toch een drukte om een scheepsjongen? Morgenochtend staat die vast op het strand. En anders... ja, er sterven er zoveel op een reis. Krijn meldt direct de vermissing aan de schipper. Deze schrikt enorm. 'We gaan direct zoeken!' 'Maar we moeten morgenochtend verder zeilen', merkt Krijn op. 'De Oranjeboom vaart niet verder, of Harm moet gevonden zijn!' antwoordt schipper Wessels aan zijn zoon Krijn.

Het is nog donker als Krijn op het dek naar het strand staat te turen. Hoe hij ook tuurt, hij ontdekt niets. Harm de scheepsjongen is nergens te zien. Op de andere schepen voor de kust knarsen de ankerkabels in de gangspillen. Overal is het geroep van de zeilen-hijsende matrozen te horen. Schipper Wessels stuurt per sloep een boodschap naar de admiraal. 'Bij mij aan boord is een man vermist. Vermoedelijk is hij tijdens de jacht van gisteren verdwaald en achtergebleven op het eiland. Ik verzoek verlof van u om achter te blijven totdat hij gevonden is. Daarna zal ik u zo snel mogelijk volgen.' Admiraal Piet Hein geeft antwoord mee terug. 'U kunt nu laten zoeken. Vanavond volgt u het eskader. Koers noordwest ten westen, beneden Hispaniola en Cuba, boven Jamaica.' Terwijl de andere schepen wegvaren, blijft de Oranjeboom achter. Een sloep vaart naar de kust. Verschillende groepjes mannen dringen het bos in om de verloren scheepsjongen op te zoeken. Heel de dag wordt er door de mannen gezocht, maar aan het einde van de middag is Harm nog niet gevonden. Nu moet de schipper wel vertrekken. 'Roerganger, noordwest ten westen! Bootsman, alle zeilen bij!' Even later snijdt de Oranjeboom door het water. Schipper Wessels staart verdrietig achterom naar het eiland. Hij kan de kleine jongen met de heldere ogen maar niet vergeten.

Schipper Wessels ligt in zijn kooi. Het is nacht. Een nacht, zoals er zoveel zijn geweest tijdens deze eindeloze zoektocht naar de Zilvervloot. Het is stil, warm en donker. Je hoort alleen het zachte gorgelen van de stroom langs het scheepsboord, het luie geklap van een slap ziel en de voetstap van de wachtmatroos op het dek. In de hut broeit het van de warmte. Wessels kan niet slapen. Met zijn hand onder zijn hoofd staart hij door de patrijspoort in de zwarte donkerte. Wat had hij veel van deze reis verwacht. Met een vloot als deze zou Piet Hein alles kunnen doen. Maar nee, het is helemaal niets geworden. Nu dobberen ze hier al dagen lang ter hoogte van Mantanzas. Ze kunnen net zo goed naar huis koersen. De uitkijk roept iets naar de stuurman die de wacht heeft. Wessels kan de woorden niet verstaan, maar het lijkt wel een uitroep van verrassing. Er volgt een druk geloop op het dek en druk gepraat van de mannen van de wacht. Met een schok gaat Wessels rechtop in zijn kooi zitten. Is daar de Zilvervloot...? Meteen glimlacht Wessels om dit idee. Er is geen sprake van dat de Zilvervloot ooit bij Mantanzas zou komen. Maar wat betekent al die drukte dan? 't Zal vast een grap van de jongens zijn. Ze vervelen zich ook zo. Wessels gaat weer met één oor op zijn kussen liggen om te slapen.

Voetstappen roffelen op het trapje naar de schippershut. Luid wordt er op de deur geklopt. 'Schipper!' roept een opgewonden stem. 'Schipper, allemaal vreemde schepen ... een heleboel ... ik geloof ... ik geloof dat het Spekken zijn!' Wessels vliegt zijn kooi uit. Spekken? Spanjaarden? Is het dan toch...? Boven hoort hij de matrozen juichen: 't Zijn de Spekken, 't zijn de Spekken!' In een oogwenk is de schipper in zijn kleren en vliegt naar het dek. Daar staat de wacht te juichen en te wijzen. 'Daar schipper, daar..! De Zilvervloot!' Ook op de andere schepen is de vloot ontdekt. Op

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

het admiraalsschip wordt de seinvlag gehesen: 'Mij volgen!' 'Wat wil de admiraal, vader?' vraagt stuurman Krijn aan schipper Wessels. 'Ik geloof dat hij in het donker aan wil vallen.' De schipper schudt zijn hoofd. 'Bij nacht in vreemd vaarwater, vol zandbanken..? Dat is onmogelijk!'

De maan staat hoog aan de hemel. In het zachte licht zijn de Spaanse schepen hoog en donker op het flonkerende water te zien. De kolderstok schokt in de handen van de roerganger, het roer schraapt over de bodem. Soms schuurt de kiel over het zand. Langzaam gaat de Oranjeboom achter het admiraalsschip aan. Tot midden in de baai gaat alles goed. Dan kraakt er iets beneden in het schip. Een zachte schok, een trilling en de Oranjeboom zit vast. 'Daar heb je het al!' gromt Wessels. 'Ik heb toch gezegd dat het dwaasheid is om..' Verder komt de schipper niet. Geplas van roeiriemen klinkt naast het schip. Een sloep van het admiraalsschip komt langszij. 'Order van de admiraal om te ankeren!' zegt de officier in de sloep. 'Ik lig zonder anker al voor anker!' gromt Wessels terug. 'De admiraal ook! Bevel om met de sloep de schepen aan te vallen, schipper.'

De matrozen dalen met hun wapens in de boot. Krijn stapt ook over de valreep. 'Tot straks, vader', groet hij. Wessels zegt niets, maar klimt ook over de verschansing in de boot. Alle boten verzamelen zich om het admiraalsschip. De admiraal geeft de laatste bevelen. 'Ze mogen niets zien of horen!' Zo zacht ze kunnen roeien de matrozen in de richting van de Spaanse schepen. Plotseling worden de riemen van de admiraalsboot opgestoken. Piet Hein wacht de andere boten af. Kort en krachtig klinken zijn bevelen. 'Tot uw dienst, admiraal!' Stille is niet meer nodig, het komt nu op snelheid aan. 'Haal op! Eén ... twee!' Scherp tellend drijft Wessels de roeiers op. De sloep schiet vooruit. Tot hun verbazing klinkt er geen schot van het enorme Spaanse galjoen. De sloep glijdt langszij. De matrozen zetten de stormladders tegen de scheepswand van het galjoen. Derk klautert naar boven, maar zijn handen glijden tegen de gladde scheepswand. Het dek is te hoog om houvast te krijgen. Op de golven dobert de boot tegen de scheepswand. Twee matrozen proberen door een patrijspoort te klimmen, maar die zijn dichtgespijkerd. Dan ziet Krijn een touw dat van het dek afhangt. Zijn handen grijpen het touw vast. Even aarzelt hij. Zal er boven geen Spanjaard klaarstaan om het touw door te snijden? Dan klemt hij zijn scherpe kortjan tussen de tanden en klimt omhoog. Voorzichtig tuurt hij over het dek. Niemand te zien. Handig trekt hij zich aan het dek op en roept gedempt naar beneden: 'Kom maar!' Schipper Wessels volgt direct. Als katten klimmen de andere matrozen uit de sloep naar boven. Samen sluipen de mannen over het voordek naar het kuildek. Daar staan de Spanjaarden als schapen bij elkaar. Wessels rijst op en schreeuwt: 'Handen omhoog!' Achter hem staan de matrozen klaar om te schieten. Bijna alle handen vliegen in de lucht. Enkele Spanjaarden springen pardoes overboord en proberen hun vege lijf te redden. Zonder te vechten wordt het galjoen overmeesterd.

'Nu het zilver zoeken!' roept Krijn geestdriftig. Wessels schudt zijn hoofd. 'Maak je niet blij met een dode mus', antwoordt hij ongelovig. Wessels, Krijn, Derk en een paar andere matrozen dalen af in één van de ruimen, terwijl de anderen de Spanjaarden vastbinden en bewaken. Beneden liggen zakken opgestapeld. Krijn geeft een schop tegen een zak. Zacht gerinkel klinkt er. Meteen ritst hij met zijn kortjan de zak open. Blinkend zilver rolt er uit de zak! 'We hebben de Zilvervloot!' juicht Krijn. Waar ze kijken en voelen, overal is zilver opgestapeld. Over het water klinkt gejuich. De andere Spaanse galjoenen zijn ook genomen. Al gauw is bekend dat in vier van de zes gewonnen galjoenen een rijke zilverbuit is. Even later klimt admiraal Hein aan boord van het galjoen. Samen met schipper Wessels inspecteren ze het ruim. Matrozen zijn

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

bezig om de buit over te laden naar hun eigen schepen. Overal klinken opgewonden stemmen. De stuur- en bootsmannen houden toezicht op de matrozen. Vanuit het ruim klimmen de schipper en admiraal het bovendek op. Vanuit de schipperskajuit klinkt een hees geschreeuw. 'Stil eens!' beveelt Piet Hein. Nog een keer klinkt een Spaanse roep. 'Victoria, Victoria!' klinkt het hees. Wessels trekt zijn kortjan en stormt de kajuit binnen. Hein volgt hem direct. Even staan ze verbaasd in de lege ruimte. Ze kijken elkaar aan. Weer klinkt het krassende geluid: 'Victoria, o que buena va!' De mannen schieten in de lach als ze een bont gekleurde papegaai op zijn stok zien zitten. In het Spaans krijst de papegaai het nog een keer: 'Victoria!' 'Overwinning! O, wat gaat het goed!' Met zijn scherpe mes nog in zijn hand lacht schipper Wessels de admiraal toe: 'Victoria, admiraal! O ja, wat gaat het goed!'

Bron

K. Norel, *Schipper Wessels*. Kampen, 2001.

Gespreksvragen

1. Kun je een voorbeeld geven uit dit verhaal dat er voor de 'minste' wordt gezorgd?
  - *De schipper en de stuurman zijn bezorgd voor de scheepsjongen.*
2. Welke voorbeelden uit de Bijbel ken je over het zoeken en omkijken naar de 'minste', of zoeken naar 'verlorenen'?
  - *De drie gelijkenissen uit Lukas 15.*
  - *Lukas 19 : 10. 'Want de Zoon des mensen is gekomen om te zoeken en zalig te maken wat verloren was.'*
3. De geschiedenis schrijver Abraham van de Velde maakt een vergelijking tussen de sprekende ezelin van Bileam (Numeri 22) en de papegaai die 'Victoria' roept. Kun je dit uitleggen?

Hier volgt het citaat uit 'Wonderen des Allerhoogsten' door Abraham van de Velde:

Bij dit alles kwam nog in ditzelfde jaar de verovering van de Spaanse Zilvervloot, waardoor het land met ongelooflijke schatten verrijkt is. Dionysius Sprankhuijsen getuigt, dat wij overwinning op overwinning verkregen. Zelfs de onvernunftige dieren juichten over het geluk en de overvloedige zegen, die ons ten deel viel. Daniël Souterius schrijft in zijn 'Eben-Ezer' of Dankzegging over de overwinning van Wezel, pag. 141: 'Ik kan hier niet onvermeld laten, hetgeen voorgevallen is, ten tijde, toen Piet Hein, in het jaar onzes Heeren 1629, de Spaanse Zilvervloot veroverd had: hoe in het schip van genoemde Piet Hein, een papegaai, die uit de Spaanse vloot genomen was, het geklank van het zilver horende dat men telde, luidkeels in het Spaans begon uit te roepen: 'Victoria, victoria, o que buena va! O que buena, que buena va! Victoria, Victoria!' Dat is: 'Victorie, victorie, O hoe wel gaat het ons! O hoe wel, hoe wel gaat het ons! Victorie, victorie!'

'Daar God eertijds de ezelin van Bileam de mond opende om haar meester aan te spreken, wie zal denken,' zegt hij, „dat het ongepast is, als wij zeggen, dat de tong van deze papegaai, al is het dat hem deze woorden tevoren geleerd zijn, op de juiste tijd mee losgemaakt is, en door het bestuur van God, zonder Wiens wil niet een haar van ons hoofd valt, bewogen is geworden om bij gelegenheid van zulk een grote overwinning de matrozen aan boord deze aangeleerde spreuk in de oren te doen klinken, en hun daarmee de blijde overwinning voor te stellen; opdat zij daardoor indachtig zouden worden, hoe zij God Almachtig voor Zijn milddadigheid moesten dankzeggen.'

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

Leestekst DE MISLUKTE AANSLAG

In de verte flitst de bliksem, de takken van de bomen en de struiken zwiepen in de wind. Snel komt het onweer opzetten.

De eenzame postbode, op weg van de Duitse stad Hamburg naar Amsterdam, geeft zijn paard de sporen. Onrustig kijkt hij omhoog, naar de donkere hemel. Hij zal toch niet hier, op de eenzame Hilversumse hei, overvallen worden door noodweer?

Misschien kan hij de bui voorblijven en op tijd de herberg bereiken.

Even later weet hij dat hij te laat is. Een felle bliksemflits, een dreunende slag... Het paard steigert verschrikt. Plotseling stroomt de regen neer.

De postbode buigt zich diep over de hals van zijn rijdier. Hij moet alle aandacht bij de weg houden, die in een modderpoel verandert. Alleen als een bliksemstraal de omgeving verlicht, werpt hij een snelle blik om zich heen. Dan schrikt hij... Verwilderd kijkt hij om zich heen en probeert met zijn ogen het duister te doorboren. Bij het licht van de volgende bliksem ziet hij dat hij zich niet vergist heeft! Op de hei dwalen donkere gestalten rond... De postbode vuurt zijn paard aan. Wat is dit? Wie zwerven hier rond bij nacht en ontij? Zijn het rovers, of.. geesten? Hij moet maken dat hij weggemt! Te laat! Plotseling is hij aan alle kanten omringd. Helmen glimmen, musketlopen steken dreigend omhoog.

Soldaten, schiet het door hem heen: het zijn soldaten! Wat moet hij toch beginnen?

Hij rukt aan de teugels, het paard steigert. Maar tot zijn grote verbazing kijken de soldaten niet eens naar hem om. Diep in hun mantels gedoken sjouwen ze verder in de duisternis. Waarheen?

Het is nog maar net licht, als de postbode zijn paard over de ophaalbrug Amsterdam binnen stuurt. Eerst zal hij zijn brieven afgeven en dan zal hij de heren burgemeesters vertellen over zijn nachtelijke ontmoeting. Het zal de heren zeker interesseren!

De postbode vergist zich niet. Burgemeester Bicker strijkt nadenkend langs zijn puntbaardje als hij het bericht hoort.

'Soldaten in het Gooi,' zegt hij. Zo, zo...'

Dan geeft hij zijn bevelen. Bruggen worden opgehaald, stadspoorten gebarricadeerd, waterwegen versperd...

Ondertussen staan de boeren uit de omgeving voor de muren. Hoor ze schreeuwen: laat ons binnen! De hei is vol soldaten!' Van soldaten valt nu eenmaal weinig goeds te verwachten.

Het gerucht vliegt door de stad, op die dertigste juli van het jaar 1650. 'Het zijn plunderende Zweden,' weet iemand te vertellen.

'De Fransen zijn ons land binnengevallen,' beweert een ander.

Wie zal het zeggen? In ieder geval is Amsterdam in een paar uur tijd veranderd in een vesting.

Ach, stadhouder Willem II had de overval nog wel zo goed voorbereid. Hij zou die koppige Amsterdammers wel eens een lesje leren! Van verschillende kanten moesten 's nachts soldaten oprukken naar Amsterdam. Bij het aanbreken van de dag zou de stad aangevallen worden. De verrassing moest compleet zijn. Maar alles liep in het honderd, doordat de soldaten verdwaalden op de hei. Wie had er ook op een onweersbui gerekend? En dat nu juist die postbode moest passeren!

Zo was de aanslag mislukt. De mens wikt, maar God beschikt.

Bron

Leerlingenboek *Er is Geschied*, deel 2.

Achtergrond- informatie   **STADHOUDER FREDERIK HENDRIK**

1. Oorlog in het Duitse Rijk

Tijdens het Twaalfjarig Bestand tussen Spanje en de Republiek liep in het Duitse Rijk de spanning hoog op. Dat was het gevolg van de opvolgingskwestie rond de geesteszieke keizer Rudolf II. Na diens dood in 1612 werd hij opgevolgd door zijn broer Matthias, die ooit tegenlandvoogd in de Nederlanden was. Omdat deze kinderloos was, bleef de opvolgingskwestie bestaan en verdeelde die de Duitse vorsten in twee kampen. In 1608 hadden de protestantse vorsten zich aaneengesloten in een Unie en in 1609 verbonden de rooms-katholieke vorsten zich in de Liga. De Unie, aangevoerd door de calvinistische keurvorst van de Rijnpalts, onderhield betrekkingen met de Republiek. De Liga had connecties met het keizerlijke hof.

Een extra complicatie vormde het feit dat naast Ferdinand, de rooms-katholieke aartshertog van Stiermarken, ook de Spaanse koning Filips III kandidaat voor de troon was. Hij was immers oomzegger van de Oostenrijkse Habsburgers. De Spaanse koning als Duitse keizer zou een machtsconcentratie als in de dagen van Karel V betekenen.

In 1617 stelde Filips III voor af te zien van zijn aanspraken op de troon, in ruil voor de Habsburgse goederen in de Elzas. Daarmee waren zeker de Spaanse belangen gediend. Zo zou de zogenaamde 'Spaanse weg' kunnen worden veilig gesteld. Dat was de route die de Spaanse troepen volgden door Europa. Deze route was uiterst kwetsbaar, vanaf het begin in Noord-Italië tot aan het eindpunt in de Spaanse Nederlanden. Toen deze regeling bekend werd in West-Europa, groeide de vrees voor een Spaanse machtsvergroting nog meer.

In hetzelfde jaar werd Ferdinand door de Boheemse landdag gekozen als koning van Bohemen. Daarmee stond zijn kandidatuur voor het keizerschap in feite vast.

In 1618 brak er echter een conflict uit in Bohemen tussen protestanten en rooms-katholieken. Eerstgenoemden brachten troepen op de been die in het daaropvolgende jaar kwamen te staan tegenover de legers van Ferdinand, die inmiddels tot keizer was gekozen. Beide Boheemse partijen zochten aansluiting bij de bestaande kampen in het Duitse Rijk. De Boheemse protestanten slaagden er zelfs in Ferdinand af te zetten als koning van Bohemen en in zijn plaats keurvorst Frederik V van de Palts te benoemen. Zo kreeg het Boheemse conflict een Duitse dimensie. De strijd die uitbrak zou als de 'Dertigjarige Oorlog' de geschiedenis ingaan.

Het conflict breidde zich verder uit, toen Spanje de zijde van Ferdinand koos. Vanuit de Palts kon immers gemakkelijk de 'Spaanse weg' worden bedreigd. Filips voelde zich gedwongen zijn belangen veilig te stellen.

Al deze ontwikkelingen in het Duitse Rijk zouden van invloed zijn op de politieke en militaire keuzen in de Republiek ten tijde van het aflopen van het Twaalfjarig Bestand.

Naast de verplichtingen ten opzichte van de Palts, Brandenburg en de protestantse Duitse Unie waren er sinds 1609 nieuwe bondgenootschappelijke afspraken met Engeland en Frankrijk. Te hopen was dat deze landen hun afspraken bij een eventuele hervatting van de oorlog na het aflopen van het Twaalfjarig Bestand ook inderdaad zouden willen nakomen. Om de kwetsbare handel in de Oostzee te beschermen zocht de Republiek in 1614 contact met Zweden en in 1621 met Denemarken. Deze landen beheersten door hun ligging de Sont. In het Middellandse Zeegebied ging de

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

Republiek een bondgenootschap aan met het door keizer Ferdinand bedreigde Venetië.

De Nederlandse diplomatie had dus ondanks de interne twisten in de Republiek bepaald niet stilgezeten. Langzamerhand waren er in West-Europa twee blokken tegenover elkaar komen staan. Aan de ene kant bevond zich het Habsburgse met Madrid en Wenen als centra. Dit blok vertoonde door een sterke vervlechting van godsdienstige, oorlogs- en familiebelangen een tamelijk hechte samenhang. Daartegenover stond een blok van staten dat zich uitstreckte langs de kusten van de Oostzee, de Noordzee, de Atlantische Oceaan en de Middellandse Zee, en met vertakkingen tot ver in het Duitse Rijk. Toch kunnen we hier niet spreken van één groot verbond. Het was meer een losse verzameling anti-Habsburgse staten, die onderling verbonden waren door middel van afzonderlijke verdragen. Tegenover derden, hoezeer die ook tegen Madrid of Wenen gekant waren, voelden zij nauwelijks verplichtingen. Daarbij kwam nog dat de grootste machten uit dit blok, Engeland en Frankrijk, de minst betrouwbare waren. Het was voor de Republiek dus nog de vraag op wiens steun zij bij de hervatting van de oorlog werkelijk zou kunnen rekenen. Evenzeer was het de vraag aan wie zij op haar beurt steun zou verlenen. Eigenbelang was voor alle betrokkenen de voornaamste drijfveer.

2. Gustaaf Adolf

Gustaaf 11 Adolf (1594-1632), sinds 1611 koning van Zweden, werd beheerst door twee wensen. Hij wilde optreden als kampioen van het protestantisme en hij streefde ernaar Zweden op te bouwen tot de machtigste staat in het Oostzeegebied. Aanvankelijk wijdde hij zich aan het laatste, onder meer omdat de andere anti-Habsburgse landen hem naar zijn mening te weinig geld verstrekten om in Duitsland tegen de keizerlijke troepen op te treden. Dat veranderde na de nederlagen van de Deense koning Christiaan IV, die in feite hetzelfde doel nastreefde. De keizerlijke aanvoerders versloegen hem echter gemakkelijk en Christiaan moest in 1629 vrede sluiten. Frankrijk zegde toen financiële steun toe aan Gustaaf Adolf. De betaling liep via de Nederlandse koopman Lodewijk de Geer.

Als gevolg daarvan viel Gustaaf Adolf in 1630 met een geoefend leger Pommeren binnen. Weinig Duitse vorsten sloten zich bij hem aan, maar dat deed hem niet. Zijn troepen veroverden Pommeren en Mecklenburg, staken de Oder over en trokken vanaf Frankfurt a/d Oder naar het westen. In september 1631 verpletterden ze het keizerlijke leger in de omgeving van Leipzig en stootten door naar het zuidwesten. Nog voor de winter inviel hadden ze Mainz en Frankfurt am Main in hun bezit. Hun bondgenoot Frankrijk maakte van de gelegenheid gebruik door in 1632 Nancy, de hoofdstad van Lotharingen, te veroveren, samen met enkele Rijnsteden, waaronder Koblenz. Zo werd de Franse oostgrens versterkt en de doortocht van Spaanse troepen bemoeilijkt. Gustaaf Adolf trok intussen naar het oosten en nam München in. De weg naar Wenen lag open.

Zover kwam het niet. De keizerlijke aanvoerder Wallenstein bedreigde de Zweedse aanvoerlijnen en Gustaaf Adolf was gedwongen zich terug te trekken. Het was opnieuw in de buurt van Leipzig, bij Lützen, dat het Zweedse leger in november 1632 slaags raakte met de keizerlijke troepen. De Zweden wonnen, maar Gustaaf Adolf sneuvelde. Hoewel zijn kanselier Oxenstierna zijn beleid voortzette, raakte het toch voorlopig gedaan met de macht van de Zweden in Duitsland. In 1634 werden ze bij Nördlingen verslagen en moesten ze Zuid-Duitsland ontruimen.

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

In 1639 kwamen de Zweden opnieuw tot een grote machtsontplooiing. Gesteund door Franse gelden drongen ze in 1641 door tot in Bohemen en Moravië. Met behulp van de Republiek versloegen ze ook de Deense koning Christiaan IV die was overgelopen naar het keizerlijke kamp en die de voor de Oostzeevaart zo belangrijke Sont dreigde af te sluiten.

Ook de Fransen namen daadwerkelijk aan de strijd deel en zagen kans de gehele linker Rijnsoever van Bazel tot de Zuid-Nederlandse grens in handen te krijgen. Daarna drongen Franse troepen Zuid-Duitsland binnen, verbonden zich met de Zweden en brachten de keizerlijke legers een aantal gevoelige nederlagen toe.

Onder invloed daarvan sloten meer Duitse vorsten zich bij het anti-Habsburgse kamp aan. Friedrich Wilhelm van Brandenburg, bijgenaamd de 'Grote Keurvorst', sloot al in 1641 een wapenstilstand met Zweden. De jonge vorst wilde zijn landen niet langer laten lijden onder de keizerlijke oorlogvoering. Om dezelfde reden sloot de aartsbischop van Mainz in 1644 een wapenstilstand met Frankrijk. De keurvorst van Saksen en de landgraaf van Hessen volgden in 1645 en de hertog van Beieren in 1647. Verlaten door de belangrijkste Duitse vorsten bleef keizer Ferdinand III, die zijn overleden vader Ferdinand II in 1637 was opgevolgd, tenslotte geen andere keus dan vredesonderhandelingen aan te knopen.

3. De afloop van het Twaalfjarig Bestand

Ten aanzien van wat de Spaanse koning bij het aflopen van het Twaalfjarig Bestand zou kunnen doen, stonden drie mogelijkheden open. De koning kon aansturen op verlenging van het bestand onder de oude voorwaarden. Hij kon een nieuw bestand proberen af te sluiten onder nieuwe voorwaarden, waarbij bijvoorbeeld vrije godsdienstuitoefening voor de rooms-katholieken in de Republiek werd bedongen, terugtrekking van de Nederlanders uit Oost-Indië en West-Indië en openstelling van de Schelde. De derde mogelijkheid was hervatting van de oorlog.

Albertus en Isabella in Brussel bepleitten voortzetting van het bestand in ongewijzigde vorm. Een hernieuwde oorlog zou opnieuw ellende over hun landen brengen en koning Filips zou er door in financiële moeilijkheden komen. Tenslotte was hij ook al betrokken bij de oorlog in het Duitse Rijk en ontbraken hem eigenlijk de middelen voor een tweede front. Maar de mening van het aartshertogelijke paar had aan belang ingeboet. Hun huwelijk was kinderloos gebleven en daardoor was hun soevereine gezag over de Zuidelijke Nederlanden een aflopende zaak. In de directe omgeving van Filips voelde eigenlijk niemand voor de Brusselse oplossing. In Madrid was men van mening dat de wapenstilstand veel te gunstig was geweest voor de Nederlanders. Hun handel was sterk gegroeid, zowel binnen als buiten Europa, hun financiële positie was zo sterk geworden dat ze de beste legers konden huren, waarmee ze hun anti-Habsburgse bondgenoten in Midden-Europa te hulp konden komen. Hun grote mate van vrijheid zou de zuidelijke, Spaanse gewesten wel eens afgunstig kunnen maken en tot opstand tegen het wettige gezag kunnen verleiden.

Overigens geloofde niemand dat voortzetting van de oorlog nog kon leiden tot herovering van de opstandige gewesten. Wel zou de strijd kunnen leiden tot een versterking van de Spaanse politieke positie in Europa en, in het gunstigste geval, tot een soort Spaans protectoraat over de Republiek. In ieder geval zou een succesvolle oorlog de Spaanse reputatie een nieuwe glans geven.

In de Republiek moest een nieuw bewind over oorlog en vrede gaan beslissen. De centrale figuur was niet meer de landsadvocaat, die vanaf 1621 trouwens uitsluitend raadpensionaris werd genoemd, maar prins Maurits. Hij was dat wel niet in formele zin, maar wel in de praktijk. Hij werd nu gesteund door de Hollandse regenten die na

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

de wetsverzetters hun ambt aan hem hadden te danken. De prins was nooit voorstander van het bestand geweest. Zijn vrees dat er tijdens een bestand binnenlandse onlusten zouden uitbreken, was bewaarheid. Een voortzetting van het bestand kon nieuwe binnenlandse tegenstellingen aan het licht brengen. Verder diende de Republiek zich te hoeden voor een gecombineerde Habsburgse aanval. Als de Republiek de Spaanse aandacht bij de Zuidelijke Nederlanden hield, betekende dat voor de geloofsgenoten in het Duitse Rijk een verlichting. Dat hield niet in dat Maurits van plan was zich daadwerkelijk in de Dertigjarige Oorlog te mengen. Evenals Van Oldenbarnevelt probeerde hij tot iedere prijs een oorlog op twee fronten te vermijden.

De prins kreeg de steun van de kerk, die de oorlog zag als een wettige strijd tegen de pauselijke antichrist, belichaamd door de terrein winnende Contrareformatie. Maar ook in Holland en Zeeland zagen sommigen kansen om de in 1609 gestaakte kaapvaart weer nieuw leven in te blazen en om alsnog een West-Indische Compagnie op te richten, die de vijand in Amerikaanse wateren afbreuk kon doen. De kooplieden verwachtten tenslotte bij een hervatting van de strijd een opleving van hun handel door een vermindering van de concurrentie vanuit de Zuidelijke Nederlanden.

Natuurlijk waren er ook tegenstanders van hervatting van de oorlog. Die werden vooral gevonden in de landgewesten, die ongetwijfeld het meest te lijden zouden hebben van de oorlog.

In de gegeven omstandigheden was het niet meer dan logisch dat de onderhandelingen tussen Spanje en de Republiek mislukten. De oorlog werd voortgezet.

4. De strijd hervat

Omstreeks het tijdstip van het aflopen van het Twaalfjarig Bestand vielen aan Spaanse zijde twee hoofdpersonen weg. Filips III stierf op 31 maart, Albertus op 13 juli. De nieuwe Spaanse koning, Filips IV, bleek al snel volledig afhankelijk van zijn mentor, de hertog van Olivares. Deze voerde met het oog op de financiële zwakte van Spanje een aantal hervormingen door, maar schroomde anderzijds niet grote bedragen uit te trekken voor de oorlogvoering. De Spaanse 'grandeza' werd koste wat kost hooggehouden. Naast het zenden van 900.000 gulden maandelijks voor de oorlogvoering in de Nederlanden, besloot Olivares een nieuwe oorlogsvloot te bouwen. Al in 1621 kwamen zesentwintig oorlogsschepen beschikbaar. Daarnaast werden nog eens twaalf galjoenen in Duinkerken gestationeerd om de Nederlandse handel afbreuk te doen. Bovendien werden particuliere reders door het bewind in Brussel van kaperbrieven voorzien. Met hun snelle, nieuw ontwikkelde schepen vormden deze Duinkerker kapers een geduchte bedreiging.

Het was duidelijk dat het initiatief in de oorlogvoering voorlopig bij de Spanjaarden lag. De Republiek bereidde zich voor op een defensieve oorlog.

Het Spaanse initiatief hing nauw samen met de gebeurtenissen in het Duitse Rijk. In 1620 waren Spinola's troepen aan de keizer ter beschikking gesteld. Deze bezetten delen van de Rijnpalts, terwijl keizer Ferdinand in de omgeving van Praag afrekende met Paltsgraaf Frederik V, sinds kort koning van Bohemen. Frederik ging de geschiedenis in als de 'Winterkoning' en Ferdinand werd alsnog in zijn plaats gekroond.

Ook in de daaropvolgende jaren concentreerde Spinola zich op het Rijngebied, waar de Duitse protestanten nog in Kleef en Berg zaten en waar de Republiek garnizoenen had gelegerd. Spinola maakte flinke vorderingen en terwijl de aandacht van de Republiek hierdoor volledig opgeëist werd, viel hij in juli 1622 plotseling Bergen op Zoom aan. Deze verrassingsaanval mislukte echter. Spinola brak het beleg op, toen Maurits met een ontzettingsleger naderde.

Eind augustus 1624, toen Maurits geen aanval meer verwachtte, verscheen Spinola voor Breda en sloot de Nassaustad in. Met behulp van Duitse troepen die in hun eigen land overbodig waren geworden, probeerde Maurits het beleg te breken. Ditmaal was het tevergeefs en de prins, wiens gezondheid te wensen overliet, keerde naar Den Haag terug. In mei 1625 moest Breda zich overgeven. Maurits beleefde het niet meer. Snel verouderd was hij in april van dat jaar gestorven.

Zijn verdiensten voor de Republiek zijn groot geweest, maar tijdens de laatste jaren van zijn leven was zijn beleid minder slagvaardig en doordacht. Eén van de oorzaken daarvan was ongetwijfeld dat Maurits na de dood van Van Oldenbarnevelt geen staatsman van formaat meer naast zich had die beslissingen nam op momenten dat hij twijfelde. Daardoor vertoonde zijn optreden, dat altijd gekenmerkt was door voorzichtigheid, tijdens die laatste jaren aarzelingen. Door zijn defensieve houding ging een belangrijk deel van Brabant weer verloren.

5. Frederik Hendrik

Maurits had geen wettige nakomelingen en werd daarom in de meeste van zijn stadhoudersschappen opgevolgd door zijn zeventien jaar jongere halfbroer Frederik Hendrik, de zoon uit het huwelijk van Willem van Oranje met Louise de Coligny. Na sterke aandrang van zijn zieke broer was Frederik Hendrik getrouwd met Amalia van Solms, een hofdame uit het gevolg van de 'Winterkoning' Frederik V van de Palts. Meer dan Maurits vertoonde Frederik Hendrik karaktertrekken van zijn vader. Hij was politiek en religieus gematigd en bezat diplomatieke tact. Hij weigerde zich achter een bepaalde stroming te scharen en probeerde evenals zijn vader tegengestelde groepen met elkaar te verzoenen. Tijdens het Twaalfjarig Bestand liet hij zich niet in met de kerkelijke twisten, waardoor de contraremonstranten hem beschouwden als armini-aans. Als legeraanvoerder was hij een waardig opvolger van zijn broer. En evenals zijn vader en broer was hij voorzichtig en kon hij zwijgen. In de omgang was hij charmant en hij hield van een elegante leefwijze.

Op voorstel van Holland werd Frederik Hendrik niet benoemd tot kapitein- en admiraal-generaal van de afzonderlijke gewesten waarvan hij stadhouder werd, maar van de hele Unie, rechtstreeks staande onder de Staten-Generaal.

In Friesland was Willem Lodewijk in 1620 opgevolgd door zijn broer Ernst Casimir. Maurits was van 1620 tot 1625 ook stadhouder geweest van Groningen en Drenthe. Na diens dood in 1625 werd Ernst Casimir ook daar tot stadhouder benoemd.

Het beleg van Breda had Spinola grote financiële offers gekost, zodat hij voorlopig niet in staat was actie te ondernemen. Daarop grepen de beide stadhouders hun kans, aangespoord door de Staten-Generaal die ontevreden waren over de passieve houding van de achterliggende jaren.

Ernst Casimir veroverde in 1626 Oldenzaal, waardoor Twente gevrijwaard werd van Spaanse strooptochten. In het voorjaar van 1627 verscheen Frederik Hendrik met een leger voor Groenlo (toen Grol genoemd) dat door Maurits twee maal tevergeefs was belegerd. De nieuwe stadhouder liet de stad insluiten met behulp van omvangrijke graafwerken. Het kamp van de belegeraars werd een vesting op zichzelf, waardoor een aanval van een ontzettingsleger kon worden afgeslagen. Toen de stad zich overgaf, was ook de Graafschap weer bevrijd. Alle Spaanse troepen ten noorden van de grote rivieren waren daarmee verdreven en de oostgrens versterkt.

Spinola viel in ongenade en werd in 1628 opgevolgd door Hendrik van den Bergh, de stadhouder van Opper-Gelre.

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

6. Het beleg van 's-Hertogenbosch

Daarna kon de bescherming van de zuidelijke streken gestalte krijgen. Om die voor vijandelijke aanvallen te behoeden, zou Frederik Hendrik Opper-Gelre met de steden Venlo en Roermond moeten veroveren, daarna de Meierij met 's-Hertogenbosch, de Baronie met Breda en vervolgens Antwerpen en delen van Vlaanderen ten westen van de Schelde.

Isabella in Brussel achtte een aanval op Breda of 's-Hertogenbosch het meest aanemelijk. Ze schreef aan Filips IV dat ze geen van beide steden zou kunnen verdedigen wegens gebrek aan geld.

Begin mei 1629 sloeg Frederik Hendrik inderdaad het beleg om 's-Hertogenbosch. De stad werd door een fortengordel van elf uur gaans ingesloten. De Staatse ingenieurs spanden zich in om de moerassige omgeving droog te malen.

In juli waagde Hendrik van den Bergh een vergeefse poging tot ontzet. De verarmde landvoogdes vroeg hulp aan keizer Ferdinand. In diezelfde maand nog trok een keizerlijk leger, versterkt met de troepen van Van den Bergh, de IJssel over en viel de Veluwe binnen. Het bezette Amersfoort, waardoor het westen van de Republiek werd bedreigd. De Staten-Generaal lieten een deel van de provincie Utrecht onder water zetten en vestigden zich tijdelijk in de stad Utrecht om dicht bij het front te zijn. Tegelijkertijd maanden ze Frederik Hendrik te blijven waar hij was. De vijand had immers geen grote voorraad en zou op de armelijke Veluwe niet lang 'op de boer' kunnen leven. Bovendien zag de prins kans de belangrijke vesting Wezel te veroveren, waardoor Van den Bergh en de keizerlijke troepen van hun basis dreigden te worden afgesneden. Ze moesten terug.

's-Hertogenbosch kon niet lang meer standhouden. Op 14 september gaf de stad zich over.

Frederik Hendrik wilde de rooms-katholieken in de stad vrijheid van godsdienst toestaan, een gebaar dat hem ongetwijfeld veel krediet zou opleveren bij de Zuid-Nederlanders. De gewestelijke synode van Zuid-Holland stuurde echter Voetius naar hem toe met de vermaning dat de christelijke overheid niet in de eerste plaats moest denken aan uitbreiding van haar gebied, maar aan *de uytbreydinghen van des Heeren woord en de voortplantinghe van zijn kerck*. Het gevolg was dat de uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst werd verboden.

De financiële perikelen van Brussel en Madrid waren zo groot geworden dat de Spanjaarden zich terug moesten trekken. Prioriteit had de verdediging van de steunpunten aan de Rijn, in de Palts en in de Elzas om in ieder geval de Spaanse weg veilig te stellen. Een aantal van die steunpunten zouden zij echter het daaropvolgende jaar verliezen door toedoen van de Zweden en de Fransen. De roem van Frederik Hendrik was door het succesvolle beleg gegroeid en de veiligheid van de Republiek belangrijk toegenomen.

De veldtocht van 1629 was kostbaar geweest. Voor een gedeelte was zij gefinancierd uit de opbrengst van de Spaanse zilvervloot die in 1628 door Piet Hein was veroverd, een gebeurtenis die de Spaanse financiële positie juist dramatisch verslechterde, zoals al eerder bleek. Maar ook de gewesten droegen de last van de oorlogvoering. Vooral Holland, dat 58 % van de uitgaven voor haar rekening nam, raakte in de problemen.

7. De tocht langs de Maas

Pas in 1632 kwam het weer tot een grote aanval. In de Staten-Generaal werd Breda als krijgsdoel genoemd, Frederik Hendrik koos voor Antwerpen, maar door ontwikkelingen in de Zuidelijke Nederlanden werd het de Maas. Door de groeiende invloed van Spaanse ambtenaren in Brussel waren de Zuid-Nederlandse edelen ontevreden. Hun woordvoerder was de beledigde Hendrik van den Bergh die na de val van 's-Hertogenbosch niet langer als legeraanvoerder was gehandhaafd. De edelen beaamden een staatsgreep die naar zij verwachtten de bevolking in opstand zou brengen tegen het Spaanse gezag en riepen daarbij de hulp in van de Republiek en Frankrijk.

Van den Bergh beloofde doortocht door zijn gebied, Opper-Gelre. Frederik Hendrik kon dan na een tocht langs de Maas, Maastricht veroveren en zodoende de verbinding tussen de Zuidelijke Nederlanden en het Duitse Rijk verbreken. In het Rijk zou de Zweedse koning Gustaaf Adolf de keizerlijke troepen wel bezig houden, terwijl Frederik Hendrik de Zuid-Nederlandse bevolking kon ondersteunen in haar opstand tegen Brussel. Frankrijk hield zich op de vlakte, maar de Republiek ging op de suggesties in. Venlo en Roermond werden spoedig genomen. Bij de strijd om laatstgenoemde stad werd Ernst Casimir door een musketkogel getroffen en stierf korte tijd later. Frederik Hendrik sloeg het beleg om Maastricht.

De Habsburgers namen de zaak hoog op. De Spanjaarden werden ijlings uit het Duitse Rijk teruggetrokken en de keizerlijke troepen werden aan de strijd tegen Gustaaf Adolf onttrokken om Maastricht te ontzetten. Dit laatste vormt een duidelijk bewijs van de verwevenheid van de Tachtigjarige en de Dertigjarige Oorlog. De poging tot ontzet mislukte en Maastricht gaf zich over. Ook hier moesten de rooms-katholieken enkele kerken aan de protestanten afstaan, maar ze behielden vrijheid van godsdienst. De Staten-Generaal erkenden de bisschop van Luik als medebestuurder van Maastricht.

De keizerlijke troepen vertrokken na de val van Maastricht naar het slagveld van Lützen, waar Gustaaf Adolf zou sneuvelen.

De opstand in de Zuidelijke Nederlanden bleef echter uit en Frederik Hendrik piekerde er dan ook niet over Brussel aan te vallen. Het succes was al groot genoeg. De buffer rondom de Republiek was verstevigd door de toevoeging van delen van Opper-Gelre.

In 1637 sloeg Frederik Hendrik het beleg om Breda. Landvoogd Ferdinand die in 1633 Isabella was opgevolgd, zag geen kans hem te verdrijven en trok daarom met zijn leger naar Venlo en Roermond en veroverde beide steden. Opnieuw bleef Frederik Hendrik waar hij was. In de herfst van 1637 gaf Breda zich over. Door het verlies van Venlo en Roermond was Opper-Gelre weer Spaans geworden. Maastricht was voorlopig gescheiden van de rest van de Republiek.

8. Frederik Hendrik als 'Son Altesse'

Zijn roem als gevolg van zijn militaire successen en zijn hang naar elegantie gaven Frederik Hendrik allengs de allure van een vorst.

In 1640 stierf Hendrik Casimir I, de zoon van de in 1632 gesneuvelde Ernst Casimir. Hendrik Casimir werd alleen in Friesland opgevolgd door zijn jongere broer Willem Frederik. Groningen en Drenthe benoemden Frederik Hendrik.

In 1631 vaardigden de Staten van de gewesten waarover Frederik Hendrik toen stadhouder was, de Acte van Survivance uit. Dit hield in dat de prins als stadhouder zou worden opgevolgd door zijn zoon Willem II. Later werd deze regeling uitgebreid

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

tot het kapitein- en admiraal-generaalschap. De noordelijke gewesten sloten zich bij de regeling aan. De positie van Frederik Hendrik begon te lijken op die van een erfelijk vorst.

Lodewijk XIII sprak de prins voortaan aan met 'Son Altesse', de aanspreektitel voor vorsten van kleine staten. Daarop besloten de Staten-Generaal de titel 'Excellentie' te laten vallen en over te gaan op 'Zijne Hoogheid'.

Het feit dat de beraadslagingen in de Staten-Generaal moeilijk geheim konden blijven, was Frederik Hendrik een doorn in het oog. Hij bewerkstelligde dat de belangrijkste buitenlandse aangelegenheden voortaan in een aparte commissie werden behandeld. In dat Geheim Besogne had Holland twee afgevaardigden en de overige gewesten ieder één. De prins had overigens zeggenschap over de benoemingen. 's Zomers vergaderden de leden van het Geheim Besogne in het prinselijke legerkamp, 's winters in Den Haag. Een tijdlang domineerde de stadhouder zodoende de buitenlandse politiek van de Republiek. Toen Adriaan Pauw als raadpensionaris de prinselijke politiek dwarsboomde, kreeg Frederik Hendrik hem zover dat hij ontslag vroeg. Jacob Cats volgde hem op.

De eerste helft van de zeventiende eeuw was in Europa de tijd van de in zwang komende barok. Bij het ontwerp van het barokke gebouw werd gestreefd naar een zo groot mogelijke samenhang van bouwkunst, beeldhouwkunst, schilderkunst en tuinaanleg. Barokke bouwwerken zijn monumentaal en imponerend. Voor 1620 waren dergelijke gebouwen nog niet ontworpen in de Republiek. Ze pasten niet in het stadsbeeld en eigenlijk ook niet bij de calvinistische geest, die voor alles eenvoud en klaarheid nastreefde. De barok vierde in de eerste plaats hoogtij in landen waar de Contrareformatie terrein won.

Met Frederik Hendrik deed de barok ook in de Republiek haar intrede. Deze constatering mag overigens niet leiden tot de veronderstelling dat Maurits geen belangstelling had voor fraaie behuizingen. Hij had tenslotte het Stadhoudelijk Kwartier, het deel van het Haagse Hof dat gelegen was op de hoek van Hofvijver en Buitenhof, laten uitbreiden met de vierkante toren die er nu nog staat. In Maurits' laatste regeringsjaren kwam daar nog de verdere bebouwing bij langs het Buitenhof (voltooid door Frederik Hendrik) en een siertuin.

Frederik Hendrik overtrof echter zijn broer in bouwactiviteit. Zo liet hij het Oude Hof (het tegenwoordige paleis Noordeinde) voorzien van een classicistische gevel en bouwde hij buitenhuizen in de omgeving van Den Haag. In Buren liet hij het oude slot reconstrueren. Tijdens het Twaalfjarig Bestand had hij o.a. de heerlijkheid Honselaarsdijk gekocht. Vanaf 1621 werd daar gebouwd aan een barok paleis, ontworpen door Franse architecten. Na 1637 werd het voltooid door de Nederlandse bouwmeesters Jacob van Campen en Pieter Post. Zij brachten classicistische elementen in die de barokke overdaad beteugelden. Als laatste volgde Huis ten Bosch, door Amalia van Solms gesticht als haar zomerverblijf in het Haagse Bos. Na 1647 werd het door haar bestemd als blijvend monument voor haar man.

De inrichting van de huizen en paleizen was weelderig. De muren waren bedekt met kostbare behangsels van goudleer, of met damast, zijde of velours. Maar ook Brussels, Goudse en Delftse wandtapijten waren geliefd. Schilderijen van meesters als Rubens en Anthonie van Dijck zorgden voor verdere versiering, samen met het aangekochte zilver, porselein, ingelegde Antwerpse meubelen, maar ook van overzee aangevoerd Japans meubilair. Amalia van Solms kwam in het bezit van een grote collectie juwelen.

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

De gestegen status van Frederik Hendrik bleek ook uit de huwelijken die hij zijn kinderen kon laten sluiten. Zijn oudste dochter Louise Henriëtte trouwde in 1646 met Friedrich Wilhelm (Frederik Willem), de latere keurvorst van Brandenburg. Zijn jongste dochter Albertina Agnes trad met de Friese stadhouder Willem Frederik in het huwelijk.

Van een geheel andere orde was het huwelijk van zijn zoon Willem II met de Engelse koningsdochter Mary Stuart. Voor Frederik Hendrik was dit huwelijk een groot dynastiek succes, maar voor Karel I van Engeland zonder meer een 'mesalliance', omdat het beneden zijn koninklijke stand was. De achtergrond van dit huwelijk was dan ook geen dynastieke, maar een politieke. Karel I had al sinds het begin van zijn regeerperiode in 1625 problemen met zijn parlement. Tussen 1629 en 1640 regeerde hij zonder parlement, zodat hij in voortdurende geldnood verkeerde. Van een consistente buitenlandse politiek kon dan ook geen sprake zijn. Daarop knoopte Karel betrekkingen aan met Spanje om zijn geldmiddelen aan te vullen. Om deze contacten te bestendigen, bestemde hij zijn dochter Mary voor Filips IV. Er begonnen moeizame onderhandelingen omdat Spanje zelf kampte met grote financiële moeilijkheden. Daardoor bleef Karel I geen andere keus dan in 1640 het parlement bijeen te roepen.

Op dat moment stelde de Nederlandse ambassadeur in Engeland, François Aerssen, voor een huwelijk tussen Willem en Maria te arrangeren. Zo'n huwelijk, schreef hij aan Frederik Hendrik, *zal vast en zeker een eind maken aan de Spaanse toenaderingspogingen tot Engeland, want Filips zal de tweede dochter weigeren als hij ziet dat haar familie zich via de oudste heeft verbonden met zijn ergste en eeuwige vijand*. Karel accepteerde het voorstel, maar stelde slechts zijn tweede dochter beschikbaar. Mary reserveerde hij nog steeds voor Filips IV. Pas toen in 1641 de onderhandelingen met Spanje mislukten en de onderhandelaars vertrokken, veranderde de koning van gedachten. Hij had buitenlandse steun nodig, wilde hij enige zelfstandigheid ten opzichte van zijn parlement behouden.

Hij bood Frederik Hendrik alsnog zijn oudste dochter aan, mits tegelijk met het huwelijksverdrag een politieke alliantie zou worden gesloten en Mary, die negen jaar oud was, pas op haar twaalfde naar Den Haag zou komen. De tweede eis willigden de Staten-Generaal schoorvoetend in, maar van de eerste wilden ze niets weten. Een politieke overeenkomst vonden ze onnodig omdat ze de koning al voldoende in hun greep meenden te hebben. Karel kon niet anders dan toegeven. Op 12 mei 1641 vond de huwelijksluiting plaats in de Westminster Abbey. Tot opluchting van de Staten-Generaal kwam Mary echter al spoedig naar Holland, omdat de Engelse Burgeroorlog die in 1642 uitbrak, haar noopte een veiliger oord te zoeken. De komst van de 'princes royael' was het bewijs dat de toenadering tussen Engeland en Spanje tot het verleden behoorde. Voor Frederik Hendrik betekende het tevens een flinke verhoging van zijn aanzien.

Overigens bleef het Oranjehof duidelijk achter bij de koninklijke Europese hoven. De etiquette was er minder ontwikkeld en het intellectuele niveau lager. De Oranje prinsen kregen geen academische opleiding en ze spraken een mengeling van Nederlands en plat Duits. Hun Franse correspondentie vertoonde heel wat fouten. Ook in status bleven ze de mindere. Aan hun eigen hof moesten Frederik Hendrik en Amalia zelfs voorrang verlenen aan aanzienlijke medebewoners als Frederik V, de gevluchte koning van Bohemen, bijgenaamd de Winterkoning, en diens koninklijke gemalin Elisabeth Stuart en later ook aan schoondochter Mary Stuart, de 'princes royael'.

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

DE STRIJD TER ZEE

1. De Armada vaart uit

Van 1631 tot 1637 had Spanje in zes zendingen al in totaal 16.470 soldaten naar de Nederlanden gestuurd. In een tijd dat de route over land steeds onveiliger werd door de Franse veroveringen rijpte bij de hertog van Olivares het plan om een grote vlootactie op touw te zetten tegen de Republiek. Deze vloot moest de marine van de Hollanders en Zeeuwen uitschakelen en tegelijk het Spaanse landleger van nieuwe troepen voorzien. De risico's waren uiteraard groot, maar bij succes zouden de resultaten nog veel groter zijn. De goede verstandhouding met de Engelse koning Karel I boden het plan temeer kans op slagen.

In het voorjaar van 1639 werd in het Noord-Spaanse La Coruña een aantal transportschepen bijeengebracht en omstreeks 20.000 voor dienst gepreste rekruten. De ongelukkigen werden geketend aan boord van de schepen gebracht. Koningsschepen uit Duinkerken, Biscaje, Napels, Cadiz en Lissabon maakten de aanvalskracht uit van de vloot en fungeerden tevens als konvooiers van de transportschepen.

Het werd nog augustus voordat de Armada kon vertrekken. De Hollandse admiraal Maarten Harpertsz. Tromp hield het eskader uit Duinkerken een maand lang op, de Fransen blokkeerden La Coruña in juni en een storm vertraagde de afvaart. Maar begin september verscheen de Armada dan toch in het Kanaal. De vloot bestond uit 67 kapitale schepen. Daar kon Tromp, die ter hoogte van Dover kruiste, er slechts 17 tegenover stellen, veel te weinig natuurlijk om de vijand te verslaan. Toch zag hij kans na felle gevechten op de vijftiende en zeventiende september de Armada uit haar koers te drijven. Wegens gebrek aan kruit en kogels was hij echter genooddaakt de strijd af te breken en admiraal D'Oquendo besloot daarop zich terug te trekken in Engelse wateren op de rede van Duins.

2. De slag bij Duins

De naam 'Duins' is een verbastering van North- en South-Downes, twee heuvelrijen in Zuid-Engeland. Deze lopen uit op twee steile kliffen die uitspringen in zee. Tussen deze twee kliffen buigt de kust zich naar binnen en vormt een baai die door gevaarlijke zandbanken van de zee is afgesloten. Op deze 'rede van Duins', die door de Engelsen als een haven werd beschouwd, had D'Oquendo een veilig heenkomen gezocht.

Karel I zat met het geval verlegen. De aanwezigheid van de Spanjaarden kon gemakkelijk tot politieke verwickelingen leiden en zijn positie in eigen land was niet sterk. Anderzijds beschouwde hij de komst van de Armada ook als een buitenkansje. De gehavende vloot zou immers aan veel gebrek hebben en leveranties zouden zijn lege schatkist kunnen vullen. Het duurde niet lang of hij verkocht de Spanjaarden buskruit, ver boven de marktprijs.

Intussen was in de Republiek een ware bouwwoede ontstaan. Tromps vloot moest ijlings worden uitgebreid. *De kayen, havens en sloopstimmerwerven woelden en grimmelden van nieuwe toerusting*, schreef Caspar Barlaeus.

Een maand later had Tromp 96 oorlogsschepen en 12 branders onder zijn bevel en bovendien toestemming van de Staten-Generaal om de vijand indien nodig ook in Engelse wateren aan te vallen.

Die toestemming kwam Tromp goed van pas, want D'Oquendo maakte geen aanstalten de rede van Duins te verlaten. Op 20 oktober vond Tromp dat hij lang genoeg had gewacht. Op de ochtend van de eenentwintigste zagen de Spanjaarden tot hun schrik de Staatse vloot gevechtsklaar onder zeil liggen. De Engelsen ontvingen een

'missive', waarin stond dat de Hollanders de Spaanse vloot gingen aantasten op de Engelse rede. Tromp eindigde de brief met het uitspreken van de hoop dat zijn besluit de Engelse koning aangenaam zou zijn!

Viceadmiraal Witte de With hield voor alle zekerheid de Engelse vloot in de gaten, terwijl Tromp de Spaanse vloot aantastte. De Spanjaarden probeerden weg te komen en liepen hij de pogingen daartoe massaal op het strand, waar ze een prooi werden van het Hollandse scheepsgeschut en de branders onder bevel van de Zeeuw Adriaen Jansz., die de toepasselijke bijnaam 'Gloeyende Oven' droeg.

Het werd een catastrofe voor de Spaanse vloot. Slechts een aantal Duinkerker schepen met 9.000 soldaten en 6.000.000 gulden aan boord zag kans te ontkomen. Een Engels smaldeel dat van nabij toekeek, deed geen pogingen om de Spanjaarden te hulp te komen.

Overigens werd het merendeel van de Spaanse troepen daarna door Engelse schippers overgevoerd naar de Vlaamse kust. Dat neemt echter niet weg dat de slag bij Duins voor Spanje een geweldige nederlaag betekende.

Olivares had kans gezien tegelijk met de Armada nog een vloot uit te rusten, die de Nederlanders uit Zuid-Amerika moest verdrijven. Ook deze poging werd een mislukking. Drie maanden na de slag bij Duins werd de vloot tijdens een vierdaagse strijd voor de Braziliaanse kust totaal verslagen. De maritieme macht van Spanje was gebroken.

DE VREDE VAN MÜNSTER

1. Verlangen naar vrede

De oorlog liep op een eind. Aan beide zijden klonken stemmen die op vrede aandrongen. Men kwam overeen dat er vredesonderhandelingen zouden beginnen te Münster (destijds zonder trema geschreven). In het nabijgelegen Osnabrück zouden de strijdende partijen uit de Dertigjarige Oorlog bijeenkomen.

Spanje had alle redenen om naar vrede te vragen. Als vrucht van de samenwerking sinds 1635 tussen de Republiek en Frankrijk was haar macht ter zee gebroken en waren haar verbindingen over land geblokkeerd. De Spaanse schatkist was leeg en de bevolking ging gebukt onder de zware oorlogslast. De machtig geworden Republiek was in staat haar prijs voor de vrede te vragen.

Toch was lang niet iedereen in de Republiek voor beëindiging van de oorlog. Velen waren van mening dat het doel van de oorlog niet bereikt was, als de zuidelijke gewesten niet waren bevrijd. Het ging om de vrijheid van alle zeventien gewesten. Veel gereformeerden brachten in herinnering dat Guido de Brès, Petrus Dathenus en vele andere gereformeerde predikanten uit het zuiden afkomstig waren. De bevrijding van de Zuidelijke Nederlanden was als het inlossen van een ereschuld. Daarbij kwam dat voortzetting van de oorlog wel eens de *remedie van al onse sieckten* zou kunnen zijn. Vrede zou twist brengen tussen de burgers en de handel zou eronder lijden.

Met name Zeeland was fel gekant tegen vrede. Dit gewest dreigde zelfs desnoods alleen de strijd voort te zetten. Reden was dat de Zeeuwen hun winstgevende kaapvaart onder de vlag van de West-Indische Compagnie zouden moeten opgeven.

Ook Frederik Hendrik was gekant tegen vrede. Hij wilde samen met bondgenoot Frankrijk de oorlog voortzetten. Maar zijn invloed was gedaald. Na 1640 had hij geen belangrijke overwinningen meer behaald. In 1644 veroverde hij nog Sas van Gent en in 1645 Hulst. Voortzetting van de strijd in de Zuidelijke Nederlanden werd

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

daarna vooral geblokkeerd door de Staten van Holland. Zij hadden in de eerste plaats een praktische reden voor deze opvatting. Oorlogvoeren was kostbaar en Holland draaide nu eenmaal voor 58% van de kosten op. Daarbij kwam nog de vrees voor bondgenoot Frankrijk. Wanneer het verzwakte Spanje de Zuidelijke Nederlanden zou verliezen zou de Republiek direct aan Frankrijk grenzen. De Hollandse regenten wilden Frankrijk wel als bondgenoot maar niet als huur. De Zuidelijke Nederlanden moesten in hun visie een bufferstaat blijven tussen de Republiek en Frankrijk.

2. Complicaties en vertraging

Toch was de zaak gecompliceerder dan men op het eerste gezicht zou vermoeden. De beide bondgenoten waren overeengekomen dat geen van beiden onafhankelijk van de ander vrede zou sluiten. In 1642 hadden de Fransen meegedeeld dat ook zij bereid waren te onderhandelen. Ze probeerden echter achter de schermen ijverig de vredesonderhandelingen te dwarsbomen. Frankrijk had immers bij vrede weinig te winnen. Liever wilden ze de oorlog voortzetten en proberen de Zuidelijke Nederlanden te veroveren. Hun lobby had succes. Als gevolg van de Franse diplomatie en smeergelden was het gewest Utrecht fel tegen vrede met Spanje.

Maar juist de Franse belangstelling voor de Zuidelijke Nederlanden wekte in steeds sterkere mate het wantrouwen van Holland, zeker na de verovering van Duinkerken door de Fransen. Het was duidelijk dat Frankrijk haar opmars niet zou staken. Zoals gezegd hadden de regenten liever een verzwakt Spanje als buur dan een sterk Frankrijk. En waar zij al niet bereid waren een inspanning te leveren om zelf de zuidelijke gewesten te bevrijden, wilden ze helemaal niet dat deze bij Frankrijk gevoegd zouden worden.

In november 1648 brachten de Franse gezanten op weg naar het vredesberaad in Munster een bezoek aan Den Haag, met als doel de banden tussen Frankrijk en de Republiek aan te halen. Tijdens hun ontmoeting met de Staten-Generaal vroegen zij een zekere godsdienstvrijheid voor de rooms-katholieken in de Republiek. Nog staande de vergadering weigerde de voorzitter dit verzoek beslist. De Staten-Generaal waren *in het geheel niet gezind, te voldoen aan het gedaan verzoek; maar integendeel, door vernieuwing der vorige Plakaaten, dagten zij te waaken tegen de toenemende stoutigheden der Pausgezinden; die zig niet vernoegden, met hun geweten in stilheid te voldoen; maar, op verscheiden Plaatsen, openbaare ergernis gaven, Kerkelijke Regeering invoerden, en in hunne gebeden zelve, toegenegenheid toonden tot den Koning van Spanje, een ervvijand dezer landen.*

In de Republiek brak een algemene verontwaardiging uit. De gereformeerden wazen erop dat de paapse bondgenoot zijn masker had afgeworpen. De vredesneigingen werden er door versterkt.

De Spanjaarden stookten het vuurtje handig op. Zij wilden niets liever dan zo spoedig mogelijk vrede sluiten met de Republiek, die zij als een geduchter vijand beschouwden dan Frankrijk. Ze deden dan ook alle moeite om de Republiek los te weken van haar bondgenoot. Pogingen om Frederik Hendrik om te kopen mislukten, maar bij de Hollandse regenten hadden de Spanjaarden meer succes. Door middel van pamfletten verspreidden zij het gerucht dat er geheime onderhandelingen gaande waren tussen Spanje en Frankrijk. De jonge Franse koning Lodewijk XIV zou een Spaanse prinses huwen en als bruidsschat de zeventien gewesten krijgen. Toen de Fransen dit bericht niet voldoende konden ontzenuwen, was de verontwaardiging in de Republiek groter dan ooit. De prins verzette zich niet meer tegen de vredesonderhandelingen en Amalia van Solms maakte zich sterk voor een vrede zonder Frankrijk.

Dat betekende niet dat alle moeilijkheden voorbij waren. Het vredesproces bleef uiterst traag verlopen. De Fransen gingen in het offensief en probeerden de Republiek terug te houden van vrede door nog in 1647 verschillende regenten om te kopen. Het gevolg was dat de voor- en tegenstanders in de Republiek elkaar duchtig tegenwerkten en de besprekingen vertraagden.

In 1644 zouden afgevaardigden van de Republiek naar Münster gaan. Maar voordat het zover was, ontbrandde een strijd over de etiquette. De afgevaardigden van de Staten-Generaal wensten namelijk met 'Excellentie' aangesproken te worden. Daarmee wilden zij aantonen dat de Republiek een volwaardige, onafhankelijke natie was. Het duurde ruim een jaar voordat deze wens door de Fransen werd ingewilligd en het was al begin 1646 dat de afgevaardigden in Münster verschenen. Het waren er acht: twee uit Holland, onder wie Adriaan Pauw, en verder uit elk gewest één. En omdat ook deze afgevaardigden het lang niet altijd met elkaar eens waren, reisden zij regelmatig terug naar hun eigen gewest om ruggespraak te houden. Deze traagheid werd door de Spanjaarden voor politieke gewiektheid gehouden en versterkte alleen maar hun wens tot vrede.

Frederik Hendrik beleefde het eind van deze onverkwikkelijke geschiedenis niet meer. Hij stierf in 1647. Zijn opvolger, de jonge Willem II, stond eigenlijk aan de Franse kant, maar werd door zijn moeder Amalia van Solms in toom gehouden, daartoe aangemoedigd door Spaans goud.

Begin 1648 gaf Utrecht het verzet op en Zeeland schikte zich morrend. Het vredesverdrag kon getekend worden.

3. Pais en vree?

Op 15 mei 1648 arriveerden enkele karossen, geleid door fraai uitgedoste koetsiers en palfreniers en voorafgegaan door een hoornblazer, bij het Münsterse stadhuis. In deze karossen bevonden zich vier afgevaardigden van de Staten-Generaal, met de bedoeling de documenten te gaan 'bezweren' die tijdens een twee uur durende zitting tot in detail waren nagezien door de Hollandse afgevaardigde, zijn Gelderse collega Meynerswijck en twee Spaanse diplomaten. De Utrechtse afgevaardigde Nederhorst lag op dit feestelijke moment ziek te bed en de Zeeuwse afgevaardigde De Knuyt was door zijn streven naar vrede bij zijn opdrachtgevers in ongenade geraakt en mocht de plechtigheid niet bijwonen.

Het Staatse vertoon zonk in het niet hij de optocht die door de Spaanse ambassadeur Gaspar de Bracamonte y Guzmán was samengesteld. Acht edelen, twee aalmoeziers, een betaalmeeester, een hofmeester, een secretaris voor vreemde talen, nog eens veertien edelen, twee trompetters, vierentwintig lakeien, twaalf ruiters en twaalf hellebaardiers, een stalmeester, een gardekapitein en zijn luitenant gingen vooraf aan de door veertien pages begeleide karos waarin de gezant Peñaranda gezeten was. De schetterende trompetten en de bonte mengeling van kleuren zorgden voor een schouwspel dat de toegestroomde menigte niet gauw zou vergeten. In de zaal van het stadhuis werd echter duidelijk hoe de werkelijke machtsverhoudingen lagen. Het bleek dat de Republiek bijna op alle punten haar zin had gekregen.

Met de bezwering van de vrede, door de Spaanse heren *solemnelijk, in den naem van de geseyde Heer Koningh, op het Heyligh Kruys en op de Heylighe Evangelien*, door de Staatse afgevaardigden onder het zeggen van *Soo help ons Godt*, eindigde de plechtigheid, waarna allen terugkeerden naar hun verblijfplaatsen. Ondertussen zorgde de aanwezige troepenmacht voor een oorverdovend lawaai door onophoudelijk vreugde- en saluutschoten te lossen. Vervolgens konden de Münsterse bur-

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

gers zich tegenover de Spaanse ambassade tegoed doen aan een wijnfontein, die tot aan de avond bleef sproeien en die de volgende dag opnieuw werd aangezet, tot het stadsbestuur dringend verzocht een eind te maken aan het drinkgelag. Tenslotte werd de vrede plechtig vanaf het bordes van het stadhuis afgekondigd.

Spanje erkende bij de Vrede van Munster de Republiek als een zelfstandige mogendheid. Beide staten behielden het gebied dat zij bij de vrede in bezit hadden. De frontlinie die door Vlaanderen, Brabant en Limburg liep, werd tot een grens tussen de Republiek en de Zuidelijke Nederlanden. De Republiek kreeg maar een klein gedeelte van Vlaanderen, namelijk Staats-Vlaanderen (Zeeuws-Vlaanderen), het noorden van Brabant en een deel van Limburg. Dat verklaart het huidige bestaan van een Belgisch Brabant en Limburg en het Nederlandse Noord-Brabant en Limburg. Deze gebieden bleven voorlopig Generaliteitslanden onder direct gezag van de Staten-Generaal. Staatse ambtenaren en gereformeerde predikanten dienden er op toe te zien dat de rooms-katholieke eredienst werd weggehouden uit het openbare leven. De Staten-Generaal mochten de Schelde gesloten houden, zodat Antwerpen van de zee bleef afgesloten. De Oost- en West-Indische Compagnieën mochten hun bezittingen houden.

Het bericht van de Münsterse vrede deed de Staten-Generaal besluiten tot een plechtige afkondiging op 5 juni 1648 *ende ten selven dage de klokken geluyt, gevuyrt ende andere teyckenen van Blijdschap na ouder gewoonten getoont*.

De vreugde was niet algemeen. In Zeeland werd wel de vrede afgekondigd, maar van feest was geen sprake. Ook Leiden hield zich verre daarvan. Maar elders brandden de teertonnen lustig.

In het zuiden werd de vrede nog uitbundiger gevierd dan in het noorden. De inwoners van Brussel gingen zich vanaf 5 juni drie dagen lang te buiten aan drinkgelagen, onder gedaver van saluutschoten. Overall brandden vreugdevuren en klonk feestmuziek. Het einde van de oorlog woog voor hen kennelijk zwaarder dan de voor de Zuidelijke Nederlanden zo nadelige bepalingen in het vredetraktaat.

STADHOUDER WILLEM II

1. Een strijdlustige prins

Was de krijgshaftige Willem II tijdens de vredesonderhandelingen door zijn moeder in toom gehouden, hij kon zich moeilijk met de gang van zaken verenigen. Hij vond dat zijn positie door de Vrede van Münster was verzwakt en zijn macht verkleind. Het liefst zou hij de oorlog hervatten en met Franse hulp veldtochten ondernemen in de Zuidelijke Nederlanden om als veroveraar in de voetsporen van zijn vader te treden. De Franse gezant in de Republiek liet niet na de prins in deze richting te stimuleren. Frankrijk was immers nog steeds in oorlog met Spanje. Bovendien wilde de prins ingrijpen in Engeland, waar zijn schoonvader Karel I tijdens de burgeroorlog die in 1642 uitbrak door de parlementspartij onder leiding van Cromwell was gevangen genomen en onthoofd. Hij wilde de Stuarts helpen zich weer van de Engelse troon meester te maken.

2. Holland ligt dwars

Voor dergelijke plannen had de prins natuurlijk troepen nodig. Maar de rijke Hollandse steden wensten juist troepen af te danken. De prins had alle andere gewes-

ten ervan kunnen overtuigen dat het levensgevaarlijk was voor de Republiek wanneer er troepen werden afgedankt. Ondanks dat stuurde Holland op 4 juni 1650 aan een aantal legeroversten van legeronderdelen bericht dat ze geen geld meer zouden ontvangen. Dadelijk stelde de prins aan de Staten-Generaal voor om de Hollandse steden een 'bezending', een delegatie, te sturen. De prins zou zelf aan het hoofd van deze bezending staan. De meeste Hollandse steden ontvingen het gezelschap uit beleefdheid. Alleen Amsterdam weigerde. Willem II verklaarde in het openbaar dat hij hoogst beledigd was. De Friese stadhouder Willem Frederik zette hem er tijdens de volgende weken toe aan de Amsterdamse eigengereide regenten eens hardhandig terecht te wijzen en hen te dwingen de stadhouderlijke politiek te volgen.

Op 29 juli 1650 trokken verschillende legerafdelingen op naar Amsterdam. Een afdeling werd per trekschuit naar Ouderkerk gebracht om de Amsterdamse Regulierspoort, waar de weg naar Utrecht begon, te bezetten. Ze moesten wachten op andere troepen, maar die waren verdwaald. Een passerende postbode zag hen ronddwalen en sloeg alarm. Zodoende hadden de Amsterdammers tijd om kanonnen naar de wallen te slepen om zich tegen de prinselijke troepen te weer te stellen. Toen deze merkten dat van een verrassing geen sprake meer kon zijn, verzamelden zij zich bij de boerderij Welna aan de Amstel. De bevelvoerende officier stuurde een trompetter naar de stad met een brief van de prins. Deze had eigenlijk overhandigd moeten worden na de overval. Na een paar uur verscheen een zwaar bewapend bootje met aan boord twee Amsterdamse schepenen die het antwoord van de burgemeesters kwamen overbrengen. Kort en goed gaven zij te kennen pas op het schrijven van de prins in te willen gaan, nadat zij overleg hadden gevoerd met de Amsterdamse afgevaardigde in de Staten van Holland. In afwachting daarvan verzocht de stadsregering de soldaten te vertrekken om incidenten te voorkomen. De prins hoorde pas 's avonds laat van de mislukking. Hij zat aan de maaltijd, maar stond dadelijk op en begon te ijsberen. In zijn verwarring stuurde hij een boodschap naar de Amsterdamse afgevaardigde in Den Haag met het voorstel samen naar Amsterdam te rijden om enkele weerspannige burgemeesters af te zetten.

De afgevaardigde weigerde uiteraard.

De impasse was totaal. Toch slaagden de partijen erin een oplossing te vinden voor het conflict. Al was dan de aanslag mislukt, Willem II had wel de regenten de stuipen op het lijf gejaagd. Ook in Den Haag had hij enkele arrestaties laten verrichten en sommige regenten dachten al met schrik aan het lot van Van Oldenbarnevelt. Op 3 augustus, vlak voordat een delegatie uit de Staten-Generaal de prins een dringende oproep kon overhandigen om zijn onderneming tegen Amsterdam te staken, tekenden Willem II en vier Amsterdamse vertegenwoordigers een akkoord. Het voorzag in de verwijdering van enkele van 's prinses grootste tegenstanders, de gebroeders Cornelis en Andries Bicker.

3. Dood van de prins

Holland was in die nazomer in de greep van een pamflettenstrijd pro en contra de prins enerzijds en de gebroeders Bicker anderzijds. Nu weer heette de prins een gewelddadige tiran, dan weer een moedig en edel man. De gebroeders Bicker werden door een pamfletschrijver beschouwd als *heymelicke Papisten, meestendeel vyan den vande gereformeerde Religie, Favorijten vande Papen*. Een andere schrijver richtte zich tegen de dienstbode van Bicker en beweerde *dat de Duyvel die Meydt, die Meydt de Burgemeesters Bickers Vrouw, de Vrouw de Burgemeester, de Burgemees-*

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

ter de Stadt, de Stadt geheel Holland regeert, so dat de gantsche regeringe van Holland op den Duyvel gefondeert was.

Aan al deze geruchten en kwaadsprekerijen kwam een plotseling einde door de dood van de prins.

Drie maanden na de aanslag op Amsterdam ging Willem II jagen in Gelre, in de Onzalige Bossen, op het Rhedense veld en op de Rosendaalse hei. Het was oktober en guur weer. Toen Willem op 27 oktober in Dieren arriveerde, voelde hij zich ziek. Hij liet zich met een jacht over de rivieren naar Den Haag vervoeren. Omdat hij symptomen van de gevreesde pokken vertoonde en zijn vrouw Mary over enkele weken een kind verwachtte, werd hij apart gelegd en verpleegd. De bekendste arts uit die tijd, Van der Straaten, die vroeger professor in Utrecht en lijfarts van Frederik Hendrik was geweest, behandelde hem. Zijn moeder stuurde nog enkele Haagse artsen om te assisteren. Op zaterdag 5 november meenden de behandelende artsen dat de prins buiten gevaar was, maar de daaropvolgende dag verslechterde zijn toestand. De prins kreeg hevige benauwdheden en overleed nog diezelfde zondagavond tegen negen uur. Hij was vierentwintig jaar oud. Acht dagen later werd zijn zoon geboren.

Al spoedig werd in Den Haag verteld dat de doodsoorzaak vergiftiging was en dat de Spaanse gezant er meer van wist. Dat was onzin. Maar de Oranje-aanhangers waren diep verslagen. De tegenstanders daarentegen gaven openlijk blijk van hun vreugde. Men sprak in die hoek van *een byzondere voorbeschikking van Godt Almachtig, die nooit genoeg kan worden geprezen; het is geen menschenwerk, maar van Boven gekomen.*

De Hollandse regenten profiteerden van de onverwachte omstandigheden en zorgden er voor dat de nieuwgeboren prins niet het stadhouderlijke ambt kreeg aangeboden. Ze kregen nu de kans een eind te maken aan de zogeheten monarchale ambities en het militarisme van de Oranjes. Moeilijk was dit niet, nu de dynastie nog slechts bestond uit twee ruziënde vrouwen (Amalia en Mary konden absoluut niet met elkaar overweg) en een baby. De regenten uit de Hollandse steden kregen het voorlopig voor het zeggen in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Antwoorden Basis

Verwerking

1. Frederik Hendrik
Stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel.
Staten-Generaal
Namen besluiten over handel en politiek in de Republiek.
Ernst Casimir
Stadhouder van Friesland en Groningen.
2. Willem van Oranje x Louise de Coligny
Maurits van Oranje Frederik Hendrik x Amalia van Solms
Willem II x Mary Stuart
3. 5 Prins Frederik Hendrik heeft zijn bevelhebbersstaf in zijn rechterhand.
6 Achter Frederik Hendrik staat zijn neef, de Friese stadhouder Ernst Casimir.
7 Een geharnaste officier staat voor de prins om bevelen te ontvangen. Zijn paard wordt door een boer in toom gehouden.
9 Een afdeling piekeniers, met hun vier meter lange pieken, staat gereed voor de aanval.
3 Bij de kruiwagens staat de officier van deze afdeling.
8 Een musketier draagt over zijn schouder een bandelier met kruitmaatjes. Hij leunt op de standaard van zijn musket.
1 Onder de vlag staat Leeghwater. Hij maalde met molens de moerassen droog.
2 Twee pages staan klaar om de prins te dienen.

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

4. Op de versterking staan rieten schanskorven en kanonnen.
4. a. Aan de laatste regel van elk couplet.
b. Die hier wagen goed en leven, om de vijand te doen beven.
c. Prins Frederik Hendrik.
d. De Spaanse soldaten doden het volk en de priesters bedriegen het volk.
e. De predikanten en de rooms-katholieke bevolking.
f. Niet op ruiters en speren.
g. Op de gunst van de Heere.
5. a. 's-Gravenhage.
b. Frederik Hendrik en Amalia van Solms.
c. De koning en de koningin.
d. Altesse.
e. De vorige stadhouders (Willem I en Maurits) werden geen hoogheid genoemd. De man vindt het dus een soort hoogmoed van Frederik Hendrik.
f. Kastelen zijn woningen of een groep gebouwen die zijn gebouwd met sterke muren om te beschermen tegen aanvallen. Een paleis dient als een woning voor koninklijke personen, staatshoofden of kerkhoofden. In tegenstelling tot kastelen, zijn paleizen niet versterkt tegen aanvallen, maar vooral ontworpen om prettig en deftig te wonen.
g. Eigen antwoord.
6. a. Zweden.
b. Kanten kraag (let op de figuren) over een harnas.
c. Gustaaf Adolf was een bekwaam veldheer. Hij kwam uit Zweden (het noorden).
d. Dertigjarige oorlog (1618-1648).
e. Eigen antwoord.
7. a. Frederik Hendrik.
b. Door de ontdekkingstocht van Columbus had Spanje kolonies in Amerika gekregen.
c. Voor het beleg en de verovering van 's-Hertogenbosch.
d. Moeilijk. Je moet de vloot zien te ontdekken en daarna de zwaar bewapende vloot zien te veroveren.
e. De waarde van de buit zou nu voor meer waard zijn, omdat zilver en parels nu meer waard zijn dan vroeger.
f. In de strip zingen ze het lied van de Zilvervloot. Dat lied is echter pas in 1844 gemaakt.
g. Eigen antwoorden.
h. Te beluisteren onder andere via www.klassiekemuziek.tv/anrooy-piet-hein-rhapsodie. U hoeft niet de hele compositie te laten horen om de vraag te kunnen beantwoorden.
Alle genoemde groepen instrumenten zijn te horen.
Ook leuk om met de klas te doen: op deze link www.youtube.com/watch?v=6Nkr9NZbl3M staat dezelfde compositie, maar dan gespeeld op een kerkorgel. Laat de kinderen de verschillen ervaren, bijvoorbeeld in tempo, klankkleur en dergelijke.
8. a. Admiraal Maarten Harpertszoon Tromp.
b. De Slag bij Duins (1639).
c. Een admiraal was in dienst van de Staten-Generaal. Zij waren zijn opdrachtgevers en betaalden zijn salaris.
d. De banier des Heeren, of de victorie-vlag opgestoken. Ter gedachtenis van die schone en wonderlijke victorie die de Heere ons heeft verleend over de machtige Spaanse vloot, de 21e en enige volgende dagen van oktober 1639.

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

- e. Psalm 116 : 12-14 en Numeri 24: 23 en 24.
- f. Ds. Martinum Bruynvisch te Zierikzee.
- g. De Heere heeft de overwinning gegeven. We moeten Hem de dank toebren-
gen.

Extra

1. a. Hij liet grootse paleizen bouwen, had een uitgebreide kunstverzameling en organiseerde feesten.
b. Zuid-Holland.
c. Mogelijke antwoorden: perken, veel symmetrie, allerlei figuren, mozaïeken, vakken, lanen, grachten.
d. Werkpaleis, kantoor.
e. Willem van Oranje.
f. Ik zal volhouden, zorgen dat iets blijft.
2. a. Staatse leger. Dat zie je aan zijn naam.
b. Daar kun je heel veel vinden dat te maken heeft met de geschiedenis van het leger van ons land.
c. Eigen antwoord.
d. Eigen antwoord.
3. a. Er zit tien dagen verschil tussen.
b. In de Republiek werd een andere kalender gebruikt dan in Engeland. De Engelse kalender liep tien dagen voor op de kalender van de Republiek.
4. 1568   Begin van de Tachtigjarige Oorlog, Slag bij Heiligerlee.
1609-1621   Het Twaalfjarig Bestand.
1572   De watergeuzen nemen Den Briel in.
1584   Willem van Oranje door Balthasar Gerards vermoord.
1600   Slag bij Nieuwpoort.
1581   Afzwering van Filips II.
1629   Beleg van 's-Hertogenbosch.
1590   Het turfschip van Breda.
1574   Het ontzet van Leiden.
1576   Pacificatie van Gent.
1579   Unie van Atrecht en Unie van Utrecht.
1588   De Armada verstrooid.
1618-1619   De Nationale Synode van Dordrecht.
1648   De vrede van Münster, einde van de Tachtigjarige Oorlog.
5. a. Het verbond met Frankrijk, tegen Spanje.
b. Het moment dat de Zeeuwse onderhandelaar niet aanwezig was bij de eedaf-
legging op 15 mei 1648 te Münster.
c. *Heeft hij gezworen tot zijn schade, evenwel verandert hij niet(vers 4).*
d. Eigen antwoord.
6. a. Jan van Reenen.
b. De grote geschiedenis van een klein land.
c. Eigen antwoorden. U kunt de kinderen hun eigen antwoorden aan elkaar laten presenteren. Dat kan bijvoorbeeld door hen een PowerPoint te laten maken van hun antwoorden.
7. a. De afgevaardigden van de Republiek steken twee vingers van hun rechterhand omhoog, de afgevaardigden van Spanje leggen hun hand op een Bijbel met daarop een kruis.
b. Zes.
c. Twee.

7. Naar het einde van de Tachtigjarige Oorlog

- d. De afgevaardigden moesten eerst het vredesverdrag in hun eigen land laten goedkeuren.
  - e. Op het schilderij staan zes mensen, terwijl er acht handtekeningen staan.
  - f. Zijn zegel en handtekening staan naar rechts; er was wel ruimte voor gelaten, maar dat was iets te weinig.
  - g. 3 Ge – 1 H – 7 H – 6 Z – 4 U – 5 F – 8 O – 2 Gr.
  - h. Holland staat bovenaan, en heeft twee afgevaardigden.
  - i. Op die datum zijn Egmond en Horne onthoofd (1568).
  - j. 30 januari 1648: Ondertekening van de vredesacte.
15 mei 1648: Aflegging van de eed.
5 juni 1648: Officiële afkondiging van de vrede van Münster.
8. a. Frederik Hendrik (1584-1647) trouwde met Amalia van Solms (1602-1675).
Willem II (1626-1650) trouwde met Mary Stuart I (1631-1660).
- b. b. Ja. Er staan wapens in van verschillende families.
  - c. Graafschap Nassau   Duitsland
Graafschap Katzenelnbogen   Duitsland
Graafschap Diez   Duitsland
Graafschap Vianden   Luxemburg
Graafschap Chalon   Duitsland
Prinsdom Oranje   Frankrijk
Graafschap Genève   Zwitserland
Markizaat Veere   De Nederlanden
Graafschap Buren   De Nederlanden